

На зорі української фантастичної прози: "Господарство доктора Гальванеску" Юрія Смолича — зразок гостросюжетної фантастично-пригодницької літератури

Людмила Лінкевич,
вчитель української мови та
літератури
Житомир

*Як все це важко.
І як це прекрасно!
Я вибираю літературу.*
Ю. Смолич

У створенні української наукової фантастики чільне місце посідає Юрій Корнійович Смолич — романіст з великої літери, "дотепний оповідач і містифікатор" [1; 68], віртуоз пригодницького жанру та піонер на ниві української фантастичної прози. Все це є загальною рисою сьогодні, у XXI столітті. А у 30-ті роки XX століття ці особливості творчої манери митця сприймалися більшістю тогочасних критиків як "шкідливі", несправжні, як своєрідна бездарність автора. Проте коли вже говорити про негативну оцінку фантастичних творів Юрія Смолича (а їх і не так багато: 1926 — "Останній Ейджевуд", трилогія "Прекрасні катастрофи": 1928 — "Господарство доктора Гальванеску", 1934 — "Що було потім", 1932 — "Ще одна прекрасна катастрофа"; 1932 — "Четверта причина"), то на факультативному занятті спершу звертаємо увагу учнів на ідеологічну позицію літературознавства 30-х рр. Позитивним у романах фантастичного спрямування було не те, що то були гідні зразки української фантастики як складової світової науково-фантастичної літератури, а те, чи ґрунтується творчість фантаста на засадах марксистсько-ленінського вчення" [1; 70]. Підтверджуємо цю тезу такими цитатами:

"Наукова фантастика без ґрунту... неминуче скочується до утопії або до дешевого пригодництва. Твір відривається від землі, він витає в химерах. У карнавалі неймовірних пригод і ненаукових фантазмагорій губиться хист автора" (Із статті М.Романовської "Шлях радянського науково-фантастичного роману", 1939 р.) [7; 46].

"[До Ю. Смолича] на карті наукової фантастики ми бачили білу пляму. Ю. Смолич, критично осмисливши кращі традиції класиків (Ж.Верна, Г. Веллса), йдучи невторованою стежиною пошуків, новацій, експериментів, доклав немало зусиль для утвердження цього жанру в українській радянській літературі" (Пильненський С. Фантастика Ю. Смолича і сучасність// Райдуга. — 1972. — №2. — С. 170.)

Учням пропонуємо порівняти ці думки, відстань між якими 33 роки:

1. Чи погоджуєтесь ви з думкою про шкідливий вплив елементів пригодництва та фантастики на хист автора?

2. Чи знайомі ви з творами Ж.Верна та Г. Веллса?

Назвіть їх. Спробуйте довести, що роман Ю. Смолича "Господарство доктора Гальванеску" може посісти гідне місце у списку загальношкільної світової фантастики.

3. Як ви можете пояснити таку відмінність у думках про стиль письменника, про його твори?

Розглядаючи постать Юрія Смолича як письменника-фантаста, спробуємо разом з учнями відповісти та такі запитання:

1. Чому Юрій Смолич звертається до абсолютно нового, "невизнаного" жанру літератури? Що його спонукало до літературної діяльності?

2. Яке значення роману "Господарство доктора Гальванеску" для розвитку української фантастики? Охарактеризувати оригінальність стилю написання роману, окреслити проблематику.

3. Що змусило письменника, талановитого романіста, твори якого не встигали друкувати, оскільки вони творилися швидкими темпами, полишити фантастичний жанр?

Опрацювавши ці запитання, школярі зможуть оцінити внесок Ю. Смолича у становлення української фантастичної прози.

Програма факультативного курсу передбачає самостійну роботу, тому варто запропонувати школярам випереджувальні завдання [4]. По-перше, прочитати програмовий роман "Господарство доктора Гальванеску", а по-друге, ознайомитися з окремими розділами автобіографічної книги Юрія Смолича "Я вибираю літературу"; це дозволить юному читачеві дати відповідь на перше вищезгадане питання.

Щодо методів та форми опрацювання (програмою факультативного курсу пропонується лекція вчителя [4]), то можна використати лекцію з елементами бесіди, творчих завдань, навіть гри. Оскільки ми маємо справу з фантастикою, дозволимо собі пофантазувати і за допомогою машини часу переміститися до садиби сімдесятилітнього Юрія Смолича у Конча-Заспі й поспілкуватися. Учні можуть об'єднатися у групи для опрацювання розділів автобіографії Ю.Смолича "Я вибираю літературу": "Передне слово до розповіді про себе", "Дитинство й отроцтво", "Як я був футболістом", "Як я був студентом", "Як я був санітаром", "Як я був хліборобом", "Як я був ... ніхто і ніщо", "Як я був актором", "Я вибираю літературу".

Таким чином, школярі не тільки познайомляться із неординарною постаттю письменника, а й зможуть відповісти на запитання: що спонукало письменника до літературної діяльності взагалі й до фантастичної зокрема.

Подаємо найголовніші, на нашу думку, тези автобіографічної праці, яка дещо нагадує "Зачаровану Десну" О.Довженка за манерою оповіді, за особливостями поведінки головного героя, за авторськими оцінками власного життя — поглядом зрілої людини на власне дитинство. Це іскрометний гумор, трішки іронія над собою у ті далекі буремні дитячі та юнацькі роки.

"Пізнати незнане — нормальне прагнення кожної свідомої людини. І коли в тому незнамому — в бутті інших людей — людина раптом натрапляє на щось властиве й твоїй особі — в думках, почуваннях, елементах побуту, — людині, буде то читач книги чи глядач кіно, стає якимось особливо втішно, гарно, людина починає почувати свої сув'язі з іншими людьми, з світом, що оточує її" [10; 7].

"Бабка моя, Параскева Сташинська, відзначаючи факт моєї появи на світ у червні місяці (за старим стилем), похмуро констатувала, що місяць червень, згідно з її "оракулом", позначений схильністю до гріхопадіння, бо ж має символічну позначку: Адам і Єва після вигнання з раю — в плотських обіймах" [10; 9].

"Тих часів... був я в основному без наглядний, дарма що походив з родини інтелігентської, навіть педагогів. А може, й саме тому: батько і мати — учителі — цілісний день були з дому відсутні... і мав я доста вільного козакування" [10; 11].

"... і батькам моїм щиро дякую... і самій долі вдячний, що дала мені змалку волю, не обмеживши жодними регламентаціями. Бо тільки ж завдяки цьому дістав я змогу... "просочуватись" у саме життя: ... дивитись на життя таким, яким воно є, пізнавати людей — нехай і моїми дитячими очима — та й розкошувати дарами природи" [10; 12].

"Натурою я й нині такий, що — коли б трапилася нагода — з самого спортивного завзяття поліз би до сусідського саду, щоб обнести яблуню; коли б не серцева задишка, грав би і зараз у футбол" [10; 13].

"Що успадкував від батька його невірний син, я?"

В математиці я батька зрадив... відійшов зовсім і на все життя. Астрономія мене обминула, власне, обминаю її я, бо споглядання небесних світил мене зразу повертає на думки про безконечність у часі та просторі і самий факт безмежного існування галактик приголомшує і страхає. Іноземні мови вчив неохоче... В квітах я тільки "споживач": вижду вранці і милуюся квітами, аж завмирає мені серце... Щодо музичальності, то тут діло зовсім зле: зобидила мене натура слухом, батько так і казав: слон тобі на вухо наступив. Вчили мене грати на фортепіано, але вчила бабка, а я її терпіти не міг і з самої фронди категорично відмовився вчитись. Жаль!" [10; 15].

"Ті рідкі прогулянки з батьком були для мене... годинами щастя... В моїй дитячій уяві ті прогулянки ставали приводом для буяння моєї фантазії. Дарма що протягом всієї прогулянки батько здебільшого й словом не озивався до мене, я, повернувшись додому, захоплено починав розповідати — старшому братові, сестрі, матері — про те, що мені... розповідав батько. Виявляється, він вів зі мною довгі й змістовні розмови про все, що траплялося чи могло трапитися нам у дорозі: були то і описи природи, і різні загадкові явища, і карколомні пригоди. Все, про що мені думалося в моєму дитячому думанні... все я приписував батькові... Коли потім батька запитували про те, ... батько дивувався і гучно гримав на мене, обзиваючи фантазером та брехунцем. Так, фантазером і брехунцем, і прославився я з малих літ у нашій родині. А втім, дуже можливо, що така схильність до фантазування перейшла до мене саме від батька: очевидно, і батько мій був фанта-

зер. Бо вночі — у сні — жив він якимсь зовсім іншим життям: снилися йому раз у раз фантастичні сні або душили кошмари" [10; 16—17].

"... вона [бабка] теж була свого роду поетом-фантастом та брехуном: наприклад, любила похвалитися тим, що нібито поміщицького роду і була дуже багата" [10; 35].

"Читати мене взагалі не вчено — я навчився самотужки, слухавки, як завчає абетку мій.. брат... з п'яти чи шести років я вирішив "стати письменником" і негайно почав це здійснювати... сів переписувати книжки, що мені подобались...бувши абсолютно певний, що тепер це саме я їх написав. Я так і казав: я написав "Юрія Милославського" Загоскіна" [10; 70].

"Книжки — прози й поезії — про море стали моїми улюбленими книжками" [10; 73].

"... відчуваю таємну насолоду, коли віддаюся гріхові романописання, ба й романочитання..." [10; 241].

"Написати роман — це все одно що побудувати будинок — великий, багатопверховий і до того ж без архітектурних надмірностей... Ти сам шукаєш поклади глини, вапна й піску, сам добуваєш цей матеріал із найглибших глибин... На власних плечах ти повинен тягти цеглини на десятій або й двадцятій поверх... І не раз, і не двічі, а десять і двадцять разів раптом руйнувати кладку виведених поверхів і починати все від фундаменту. Потім потрібно ще настелити підлоги — і чорну, і білу, навісити вікна та двері... І тільки після цього можна починати заселювати будинок. А пожилці сперечатимуться за жилплощу та вигоди при ній — і в усіх тих спірках та чварах ти мусиш розбиратися знову тільки сам-один: сам — позивач, сам — прокурор, сам — адвокат, сам і суддя...

І аж після того твій самотужки зведений будинок з усіма пожилцями і тобою разом потягнуть до суду — суду критики і суду читача" [10; 242].

Підсумовуючи роботу груп, створюємо "психологічний портрет" письменника за допомогою "асоціативного куща".

**СКРОМНИЙ, СЕРІОЗНИЙ
МИРОЛЮБНИЙ
ОРИГІНАЛЬНИЙ
ЛЮДЯНИЙ
И(І)НТЕЛІГЕНТ
ЧЕСНИЙ**

Розглянувши окремі віхи біографії письменника, учні розпочинають роботу над програмовим твором "**Господарство доктора Гальванеску**". Вчитель стисло подає основні відомості про літературну діяльність Юрія Смолича як фантаста.

В українській літературі 30—40-х років ХХ століття, за твердженням письменника М. Йогансена, Юрій Смолич "виділяється як міцна, оригінальна постать" [2; 61].

Романістика "раннього" Юрія Смолича вражає розмаїттям і багатством мистецької вигадки, сміливим, невтомним пошуком нових засобів і форм художнього відтворення тогочасної дійсності, адекватних суспільно-політичним і морально-духовним реаліям доби. Так, перший фантастичний роман письменника "Останній Ейджевуд" (1926 р.), задовольняючи гостру потребу в створенні пригодницької літератури, стає актуальним для свого часу. Це була цікава й своєрідна спроба науково-образного передбачення майбутнього. Роман був сприйнятий негативно тогочасною критикою: неоригінальність сюжету, схематичне зображення персонажів, надмір публіцистичності тощо.

Проте була й схвальна оцінка. Наприклад, великою заслугою вважалося те, що Юрій Смолич "створив чи не найперший в українській літературі авантюрний роман, вклавши в нього радянський зміст" [1; 37].

Роман Ю.Смолича "Останній Ейджевуд" порівнюють із "Сонячною машиною" В. Винниченка; таке порівняння, хоч і не на користь Ю.Смолича, проте відіграло позитивну роль у творчому злеті митця.

Пригодництво є характерною ознакою ранньої наукової фантастики Ю.Смолича. Письменнику досить важко було втриматись на плаву, доводячи, що науково-фантастика заслуговує уваги.

Один із дослідників творчості письменника В. Піскунов стверджує, що Юрія Смолича здебільшого цікавить моральний аспект наукових відкриттів: "... прогрес науки... може бути джерелом щастя для людей або ж їх величезним нещастям залежно від того, як використовуються її досягнення, яким цілям вони служать" [6; 46].

У літературознавстві того часу побутувало, нагадаємо твердження, що пригодницький жанр (як і фантастичний) — це література нижчого ґатунку. Саме тому, напевно, С. Шаховський у своєму ґрунтовному дослідженні творчості Ю.Смолича міг сказати про роман "По той бік серця" (хоча це може сприйматися і як твердження про весь його творчий доробок), що у творі "чисто авантюрні моменти одійшли на третій план, стало менше пригодництва, більше психологізму" [11; 50].

Проте пригодницька література мала велику аудиторію шанувальників, тому варто віддати належне Юрію Смоличу — одному з першотворців цього жанру в українській літературі.

Наприкінці 20-х років Юрій Смолич пише такі фантастичні романи, як "Господарство доктора Гальванеску" (1928(9)р.), "Ще одна прекрасна катастрофа" (1930р.).

"Господарство доктора Гальванеску" — це перша частина трилогії "Прекрасні катастрофи".

У бесіді з учнями вчитель з'ясовує наступне:

— Чи сподобався вам твір? Які епізоди запам'яталися найбільше?

— Чи погодитесь ви з думкою тогочасної критики про "надмірну наївність" та художню "небездоганність", про те, що в романі більше вигадки, ніж науки?

— Які емоції у вас виникали під час прочитання твору?

— Які морально-етичні проблеми порушує автор у романі? (Одні з найголовніших проблем, порушених у романі, — це особиста відповідальність кожного вченого за наслідки власних винаходів, моральність науки, допустимі межі вторгнення людини в науку.)

— Визначте жанрову специфіку роману. Скористайтеся літературознавчим словником-довідником.

"Господарство доктора Гальванеску" Юрія Смолича — це науково-фантастичний, пригодницький роман.

Роман науково-фантастичний — великий епічний твір, дія в якому відбувається в майбутньому щодо його написання, тобто якому властиві прогностичні функції. Для такого роману характерна орієнтація на високі досягнення наукової та технічної думки; поряд із фантастичними елементами у ньому мають місце наукові гіпотези, технічна фантазія, мисленнєве експериментування. Початки науково-фантастичного роману — XIX ст. (Ж.Верн). Найвищого розвитку досягає у XX ст. Порушує складні суспільні, соціально-політичні, філософські, морально-етичні проблеми (А. і Б. Стругацькі, Г. Веллс, С. Лем, К. Чапек, Р. Бредбері, А. Кларк).

Якщо у фантастичному романі фантастичним є насамперед художній простір, то у романі науково-фантастичному — час [3; 597].

Роман пригодницький — роман, сюжет якого насичений незвичайними подіями й характеризується несподіваним їх поворотом, великою динамікою розгортання. Для роману пригодницького характерні мотиви викрадення й переслідування, атмосфера таємничості й загадковості, ситуації припущення й розгадування. Пригодницький роман має типологічні подібності з науково-фантастичним романом. Типовим прикладом такого роману літературознавчий словник-довідник називає "Прекрасні катастрофи" Ю.Смолича [3; 597—598].

У процесі роботи з текстом твору учням пропонується пошукове завдання: віднайти у творі пригодницькі та фантастичні елементи, підтвердити цитатами.

(Див. схему на обкл. 2)

Наведемо декілька цитат для підтвердження фантастичних елементів.

"Повз неї [Сахно] пливло щось гідке й незрозуміле... Людина була аж надто біла і мало не прозора в зелених хвилях місячного проміння. Млявий, наче з густого туману, торс, безбарвна, одутла, водяниста пика з зловісними плямами чорних окулярів" [9; 222].

"... зовні лакей був мало схожий на звичайних людей цієї професії. По-перше, виправка. Тут було перевершено всяку військову муштру. Слуга рухався плавко й беззвучно. З максимальною точністю рухів і жестів. Жодного зайвого жесту, жодного нерозрахованого повороту... Обличчя мав якесь дивне, наче хворе, без звичайного переливу тонів від зафарблення кров'ю" [9; 218—219].

"Його [лакея] автоматичні, завчені рухи нагадували Сахно рухи заводської ляльки" [9; 221].

"Кожному пацієнтові я наперед кажу, до якої роботи маю його приставити. Майте на увазі, що попередній фах відіграє неабияку роль. Ви чули щось про органічні звички, про звичні, навіть професійні рефлексии, про м'язову пам'ять і таке інше... Всі мої експерименти будуються на цих основах" [9; 276].

"Людський організм сам по собі — це найдосконаліша машина" [9; 283].

"В шкатулці був невеличкий клавир з багатьма дрібними клавішами — щось подібне до друкарської машинки" [9; 216].

"Ці говорильні, поначіплювані на кожному кроці, вже добре надокучили Сахно" [9; 217].

"— Це, бачите, невеличкий (я не казатиму "кишеньковий", бо він ще мало вдосконалений для таких розмірів) радіотелеграф. Сидячи тут, я переказую свої розпорядження в різні кінці мого маєтку... Це чудовий підручний. Мовчазний і швидкий. А головне — виконує те, що я сам хочу... В моїм ділі... я не терплю якоїсь іншої ініціативи, крім моєї власної" [9; 218].

"Вам доводилося колись цікавитися справами переливання крові та гальванізації мертвих м'язів?.. Я виточую з людини кров і лімфу. Її спорожніли жили я насичую штучною кров'ю, яку виготовляю сам... що є досконалим провідником для електричного струму. Отже, постійна циркуляція електричної течії створює динамічну гармонію... і зберігає рушійну властивість окремих органів" [9; 283].

Вчитель обов'язково звертає увагу на термін "гальванізація" з останньої цитати. Назву основного процесу діяльності головного героя Юрія Смолич використовує як прізвище нелюда — Гальванеску.

Гальванізація — це застосування постійного електричного струму низької напруги з лікувальною або іншою метою. Від прізвища італійського фізіолога Л.Гальвані (Словник іншомовних слів /За ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С.Мельничука. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974. — 776с. — С.136).

Фантастичними особливостями роману є, безперечно, й футурологічні передбачення письменника, багатом з яких (наприклад, можливість пересадки різних органів людини) судилося здійснитися вже в наші дні. Говорячи про гуманістичні настанови медицини, Юрій Смолич переконливо доводить, що **тільки та наука, котра вірою і правдою служить людині, має право на існування, на майбутнє**. Це є основною ідеєю роману. Поразка доктора Гальванеску є закономірною, оскільки це — крах людиноненавистницької ідеології, яка породила і вихчала лікаря-потвору. Гіпертрофована жадоба влади ("А може я хочу цілий світ?" [9; 225], "Експлуатація цілого світу — це варто уваги" [9; 281]) в поєднанні з цілковитою аморальністю ("Для науки можна йти на злочин" [9; 275]), що є визначальними рисами характеру Гальванеску, могли, доводить письменник, сформуватися у суспільстві, де панує культ сили і грошей, зневага до людини і людськості.

Під час характеристики головних героїв роману учням можна запропонувати гру: скласти досье або відновити втрачені особові справи героїв Юлії Сахно, доктора Вікторія Гальванеску, шофера Чіпаріу та старого перевізника Йонеску в зв'язку з пожежею у сигуранці (сигуранца — політична поліція у колишній монархійній Румунії).

Детальніше зупинимось на образі доктора Гальванеску. Лікар-кат... Можливо, таке поєднання несумісних понять і сприймалося кимось у 1929р. як породження буйної фантазії автора. Проте минує зовсім небагато часу, і на історичну арену світу вийдуть не вигадані, а цілком реальні лікарі-нелюди з фашистських катівень, які своєю жорстокістю, витонченим садизмом і цинізмом набагато перевершать персонажа роману Юрія Смолича. У цьому контексті **доктор Гальванеску сприймається як образ-застереження, заклик до пильності**, з яким письменник-гуманіст звертався до людства якраз у період, коли гітлеризм набирив сили.

Стисло означимо з учнями основні положення, на яких ґрунтувалася "успішність" господарства доктора Гальванеску. Подаємо як приклад асоціативну схему.

(Див. схему на обл. 2)

Завершуємо роботу над романом Юрія Смолича "Господарство доктора Гальванеску" бесідою:

1. Чи можна погодитися з думкою головного героя доктора Гальванеску, що "виправляти природу, керувати нею є завданням людини" [9; 223]?

2. Чому діяльність головного героя була такою вседозволеною, зразком "аморальності"?

3. Чому, на вашу думку, автор створює образ Гальванеску як самотнього, бездітного чоловіка? Порівняйте з образом сторічного перевізника Йонеску, зверніть увагу на ставлення дідуса до життя. (Діти — це продовжувачі роду. Автор навмисне створює Гальванеску самотнім, оскільки така людиноненавистницька теорія не заслуговує на продовження. Тому доктор і боїться смерті ("Ах, цей проклятий обов'язок вмирати руйнує всі мої плани!" [9; 226], "Нехай інший розум винайде формулу безсмертя, а я віддам свій винахід задарма" [9; 225]), а старий Йонеску — ні, знаючи, що його сини гідно продовжуватимуть його справу.)

4. Як завершується роман? Чому так несподівано? ("Проте уважний читач, який прочитав цю правдиву повість з початку до кінця, мусив впізнати в цій муштрованій потворі шановного доктора Гальванеску, як і його господиню — Юлію Сахно" — такими словами завершується твір.)

5. Яка, на вашу думку, подальша доля головних героїв? Напишіть продовження роману, а потім можете звірити його з третьою частиною "Що було потім" трилогії "Прекрасні катастрофи" Юрія Смолича.

Щоб відповісти на питання, чому Юрій Смолич полишає жанр фантастики, хоча письменник мав очевидний успіх у цій царині, що особливо виразно простежується в останній частині трилогії, варто процитувати пояснення самого автора: "Я не зміг дійти в жанрі наукової фантастики того рівня, якого хотів би для радянського науково-фантастичного роману: мені забракло наукових знань, а бути дилетантом — злочинно" [1; 76].

Оцінюючи внесок Юрія Смолича в українську літературу, звертаємося до судження Л.Новиченка про письменника: "Він — романіст передусім культурний, дотепний, з щасливою професійною легкістю руки. Він дав багато романів і повістей, принісши в нашу спалювану внутрішнім вогнем прозу європейську легкість виконання, формальну досконалість і піклування про читабельність. У своїх романах Смолич підняв досить широкі людські верстви, не завжди дбаючи про глибину відтворення характеру й типу, зате вмюючи, як ніхто інший, подати персонаж з його портретом і манерами, з його побутовим і соціальним оточенням, з характерною мовою" [5; 170].

Юрій Смолич-фантаст майстерно володів таємницями творення динамічного сюжету, напруженої інтриги, умів захопити і повести на собою читача у світ примхливої вигадки, неодмінно сфокусованої на сучасних соціальних проблемах і моральних цінностях. Тому його невелика кількість робіт наукової фантастики посідає почесне перше місце в процесі створення української фантастичної прози.

Література

1. Голубева З.С. Юрій Смолич: Нарис життя і творчості. — К.: Дніпро, 1990. — 201с.
2. Йогансен М. Про Ю.Смолича: Спроба характеристики/ М. Йогансен// Критика. — 1929. — № 12. — С. 61—62.
3. Літературознавчий словник-довідник / [уклад.: Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко]. — 2-ге вид., вип..., доп. — К.: ВЦ "Академія", 2006. — 752с. (Nota bene)
4. Логвіненко Н.М. Українська фантастична проза. Програма факультативного курсу для учнів загальноосвітніх навчальних закладів... / Наталія Логвіненко // Українська література в загальноосвітній школі. — 2010. — №5. — 48с. — С.38—46.
5. Новиченко Л. Проза чверті віку/ Л. Новиченко// Українська література. — 1943. — №12. — С.170.
6. Піскунов В. Творчість Юрія Смолича. — К., 1962. — С.46.
7. Романовська М. Шлях радянського науково-фантастичного роману/ М.Романовська// Літературна критика. — 1939. — №11. — С.89—90.
8. Смолич Ю. Головне — що сказати людям/ Юрій Смолич// Українська мова і література в школі. — 1976. — №3. — С. 36—41.
9. Смолич Ю. Господарство доктора Гальванеску/ Юрій Смолич// Твори у 8-ми томах. — Т.2/ Упоряд. О.Г.Смолич. — К.: Дніпро, 1984. — 592с. — С. 198-297.
10. Смолич Ю. Я вибираю літературу/ Юрій Смолич// Твори у 8-ми томах. — Т.8/ Упоряд. О.Г.Смолич. Примітки К.Волінського. — К.: Дніпро, 1986. — 440с. — С. 6—243.
11. Шаховський С. Юрій Смолич. Повість про романіста. — К., 1970.